

BÖYÜK FRAZEOLOJİ LÜĞƏTİMİZ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Frazeologiya dilçiliyin müxtəlif sahələrində tədqiq edilən bir çox alimlərin -- leksikoloqların, üslubiyyatçıların, qrammatiklərin, hətta folklorşünasların maraq sahəsində olmuş, bu haqda müxtəlif fikirlər formalaşmışdır.

Ümumi dilçilikdə frazeologiya bir əsrə yaxındır ki, tədqiq edilir. Həmçinin buna aid dissertasiya işləri və bir çox elmi məqalələr yazılmışdır. O cümlədən bu sahə Azərbaycan dilçiliyində də alimlərimizin diqqətini cəlb etmiş, elmi tədqiqat işləri aparılmışdır.

Dilimizin frazeologiyası çox zəngindir. Bu zənginlik aparılan araşdırmalarda, xüsusən də danışiq dilində özünü büruzə verir. Frazeologiya elmi daha dərindən, həm də daha geniş planda öyrənilməlidir. Zəngin dil faktları əsasında yaranan söz birləşmələri leksik-qrammatik və struktur-semantik sahədə böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dilçilik tarixində frazeologiyanın ilk dəfə linqvistik aspektdə öyrənilməsi Şarl Ballinin adı ilə bağlıdır. Frazeologiya ilə bağlı məsələlər onun 1905-ci ildə Cenevrədə fransız dilində çap olunmuş "Precis de stylistique" ("Fransız üslubiyyatı") kitabında öz əksini tapmışdır. Bu kitab sonralar rus dilinə tərcümə olunaraq, 1961-ci ildə Moskvada çapdan çıxmışdır.

Hələ 1846-cı ildə M.Kazımbəyin rus dilində dərs vəsaiti kimi nəşr olunmuş "Obşaqrammatika tureko-tatarskoqo əzika" kitabında feildən bəhs edərəkən türkibə feillər adı ilə verdiyi "qəm yemək", "vücudə gəlmək", "qüssə yemək" kimi nümunələr ilk qeydə alınmış ifadələrdir.

Azərbaycan dilçiliyində daha sonra frazeologiyanın rüseymlərinə və "idiomatizm" termininə B.V.Çobanzadənin və F.Ağayevanın 1928-ci ildə çapdan çıxmış "Türk qrameri" adlı dərsliyində rast gəlirik: göz vurmaq, başa düşmək, gözüm səndən su içmir və s".

Gördüyümüz kimi, Nəriman müəllim ön sözün bu başlanğıc hissəsində frazeologizmlərin öyrənilməsinin tarixinə yığcam nəzər salır, bir əsrə yaxın müddət ərzində tədqiq edilən bu elm sahəsində ilk dəfə Şarl Ballinin "Fransız üslubiyyatı" kitabının 1905-ci il fransızca nəşr olunduğunu göstərir. Həmçinin hər bir xalqın həyat və məişətini, adət-ənənələrini güzgü kimi özündə əks etdirən frazeologizmlərdən söz açan alim dilçiliyin ayrıca bir bölməsi olaraq frazeologiya elminin Azərbaycanda XX əsrin 50-ci illərindən öyrənildiyini qeyd edir və Muxtar Hüseynzadənin 1954-cü ildə nəşr olunan "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyindəki məqaləsini buna misal çəkir.

Eyni zamanda Nəriman Seyidəliyev bir qədər sonra bu istiqamətdə mövcud olan lüğətçilik təcrübəsinə də toxunub, yazır: "Frazeologiya elmi sahəsində tədqiqat işləri genişləndikcə, artıq bu sahədə müxtəlif xalqların dillərində ikidilli, sonra isə birdilli lüğətlər də yaranmağa başladı. Azərbaycan dilçiliyində də bu sahədə müəyyən işlər görülmüşdür. Belə ki, XIX əsrin axırlarında -- XX əsrin əvvəllərində yaşayıb - yaratmış görkəmli Azərbaycan yazıçısı Yusif Vəzir Cəmənzəminli ilk dəfə olaraq "Dilimizdə ikimənalı söz və

cümlələr" adlı frazeoloji lüğət hazırlamışdı. Həmin lüğət əlyazması şəklində hazırda arxivdə saxlanılır. Burada 140-a qədər ifadə verilmiş, izahı da göstərilmişdir.

Bu sahədə ikinci bir lüğət S.Cəfərovun 1958-ci ildə nəşr olunmuş "Müasir Azərbaycan dilinin leksikası" kitabında əksini tapmışdır. Çox qısa şəkildə olan lüğət yalnız izahsız xarakter daşıyır.

B.Hüseynovun 1961-ci ildə çap etdirdiyi "Rəvayətli ifadələr (niyə belə deyirik)", M.Adilovun "Niyə belə deyirik" (1973; 1982) və "Qanadlı sözlər" (1988) kitablarında da bəzi frazeologizmlərin rüseymlərinə rast gəlirik.

Həmçinin 1962-ci ildə X.Əhmədova və İ.Rəhimovun tərtib etdikləri ikidilli "Azərbaycanca-İngiliscə, İngiliscə-azərbaycanca müxtəsər frazeoloji lüğət" də çap olunmuşdur. Bundan başqa, M.Tağıyevin "Müxtəsər rusca-azərbaycanca frazeoloji lüğət"i (1964), sonra isə geniş həcmdə "Rusca-azərbaycanca frazeoloji lüğət" (1974) adı altında nəşr edilmişdir. 2006-cı ildə isə lüğət təkrar olaraq təkmilləşdirilmiş halda üçüncü dəfə də çap olunmuşdur.

Bundan başqa, Ə.Orucovun ikidilli "Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti" (1976), H.Baxşıyevin "Azərbaycanca-rusca frazeologiya lüğəti" (2006), Ə.Hacıyeva, A.Hacıyeva və V.Eyvazovanın birlikdə "İngiliscə-azərbaycanca frazeoloji lüğət"i (2006), Ə.Hacıyevanın "İngiliscə-azərbaycanca və azərbaycanca-İngiliscə sonmatik frazeoloji birləşmələr lüğəti" (2005), İ.Əliyevanın "Almanca ən çox işlənən söz və ifadələr və onların Azərbaycan dilində qarşılığı" (dərs vəsaiti) (2009), üçdilli lüğətlərdən N.Vəliyevanın "Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət" (2010), Gülnarə Sadıxovanın üç dildə "Bibleyskə frazeologiyə po franüzskom, azerbaydjanskom i russkom əzıkax" (2012) sözlüklərin adlarını çəkə bilərik".

Məlumdur ki, frazeologizmləri sətiri (hərfi) olaraq başqa dilə tərcümə etmək mümkün olmur. Bu baxımdan sırf Azərbaycan xalqının həyata baxışının özünəməxsus ifadəçisi kimi çıxış edən frazeoloji söz vahidlərini bir araya gətirmək, onları lüğət şəklində tərtib etmək və onlara izahlar vermək həm də milli dəyərlərimizin qorunub saxlanması, təbliği, tədqiqi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Lüğət təkcə akademik dairələrin istifadəsi üçün yox, ümumilikdə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulub. Buna görə də hesab etmək olar ki, müasir qloballaşan dünyada milli psixologiyamızın daşıyıcısı kimi də özünü göstərən frazeoloji ifadələrin bu gündən gələcəyə daşınması kimi də mühüm xidməti yerinə yetirən "Azərbaycan dilinin böyük frazeoloji lüğəti" Nəriman Seyidəliyevin, mərhum alim Bayram Əhmədovun və eləcə də AMEA-nın Dilçilik İnstitutunun elmi ictimaiyyətlə yanaşı xalqımızda da böyük töhfəsi kimi düşünülə bilər. Milli--mənavi dəyərlərimizin aşdırılması və təbliği yönündə gərgin zəhmətin nəticəsi olaraq araya - ərsəyə gələn bu kitabın bu günkü və gələcək nəsillərimiz üçün mühüm əhəmiyyəti vardır.

Ş.ALBALIYEV,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

